

Kürt Dengbêjlik Edebiyatı ve Serhat Bölgesi Dengbêjlik Geleneği

Öğr. Gör. Nevzat EMİNOĞLU

Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü- Muş Alparslan Üniversitesi/ Türkiye

Özet:

Dengbêjlik geleneği Kürt halk edebiyatının önemli bir koludur. Dengbejlik daha çok sözlü şekilde yaygınlık kazanmıştır. “Deng” yani “ses” ve “bêj” yani “söz” sözcüklerinin birleşmesinden oluşarak kavramlaşan “dengbejlik”, ses ve söze dayalı bir sanattır aynı zamanda. “Dengbêj” bu edebî sanatın icracısına verilen addır. İcra edilip seslendirilen esere de “kılâm” denir. “Kılâm” da “söz”, “kelâm” sözcüklerinden türemiş olup dengbêjlik eserlerinin özel, terimsel adı olmuştur. Halk edebiyatı, efsane, masal, destan, halk hikâyeleri gibi anlatıya dayanan ürünler, özlü sözler, atasözleri, deyimler, halk şiiri gibi sözlü kültür öğelerini inceleyen edebî bir alandır. Dengbêjlik ise bu alanın epik ve lirik kısımlarına ayrılan melodik halk şiiri bölümünü oluşturur. Dengbêj her türlü konuyu işleyip ses ve söze dayalı sanatına içerik yapabilir. Toplumu etkileyen olaylar; örneğin aşklar, şenlikler, ayrılıklar, savaşlar, göçler, sürgünler, aşiret çekişme ve rekabetleri, vb. olabildiği gibi tabiat olayları; örneğin baharın gelişi ve güzelliği, yaylalar, sular, ovalar, deprem, sel baskınları, heyelan, çığ düşmesi, suda boğulmalar, vb. de olabilir. Dengbêjlik sanatının icracısı olan dengbej bu gibi değişik konuları seslendirip işlerken her zaman topluma, tabiata ayna tutar. Dengbêj olgu ve olayları eserine yansıtmak suretiyle sözlü tarih kaynağı, geleneğin aktarıcısı ve anlatıcısı rolünü üstlenerek toplumsal bellek ve hafızayı da oluşturur. Dengbêji toplumda saygın hale getiren ve adeta efsanevi bir fenomene dönüştüren nedenlerin başında, sesi ve sözü bir sanat enstrümanı gibi ustaca kullanması ile olayları resmetmesi gelmektedir. Geniş bir coğrafi alanda yerleşik ve Kürtçenin konuşulduğu geniş topluluklar içinde yaygınlık kazanmıştır. Bu coğrafya içinde, bu sözlü edebi geleneği bir sanat inceliği ile icra eden usta anlatıcı ve seslendiricilere kaynaklık ederek öne çıkan bölge ve merkezler vardır. Serhat yöremiz dengbejlik kültürüne kaynaklık eden önemli bölgelerimizden biridir. Bu geleneğin günümüze kadar oldukça canlı ve aktif bir şekilde yaşandığı ve yayıldığı merkezlerden birini oluşturmaktadır. Kürtçede “Serhed” ve ya “Welatê jor” denilen Bingöl, Muş, Ağrı, Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan gibi Kuzeydoğu şehirlerimizi kapsayan yöredir. Serhad dengbêjliği olarak literatüre geçen ve dengbêjlikte bir ekol olarak ortaya çıkan bu çizginin bilinen en eski temsilcisi efsanevi dengbêj Abdal-i Zeynikî’dir. Erzurum Karaçobanlı Dengbêj Reso, Muşlu Huseyno ve Bulanıklı Dengbêj Zahiro bu ekolün ülke sınırlarını aşan diğer büyük usta şair dengbêjleridir. Şimdiye kadar Serhat dengbêjliği ve dengbêjleri ile ilgili kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum çalışmamızı daha da önemli ve gerekli kılmaktadır. Çalışmamızda dengbejlik geleneği hakkında temel bilgiler vererek Serhat dengbêjliğinin özelliklerini ve dengbêjlerini tanıtır değerlendirmeğe çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Folklor, Dengbêjlik, Serhat Bölgesi, Serhat Ekolu.

Giriş:

Dengbêjlik geleneği Kürt halk edebiyatının önemli bir koludur. Klasik dönemde medreselerin kaynaklık ettiği yazılı Kürt edebiyatından farklı olarak, “dengbejlik” daha çok sözlü şekilde yaygınlık kazanmıştır. “Deng” yani “ses” ve “bêj” yani “söz/söyleme” sözcüklerinin birleşmesinden oluşarak kavramlaşan “dengbejlik”, ses ve söze dayalı bir sanattır aynı zamanda. “Dengbêj” bu edebî sanatın icracısına verilen addır. İcra edilip seslendirilen esere de “kılâm” denir. “Kılâm” da “söz”, “kelam” sözcüklerinden türemiş olup dengbêjlik eserlerinin özel, terimsel adı olmuştur.¹

Dengbejlik geleneğinin kökenini, Part döneminde (M.Ö. 247-M.S. 227) yaygın şekilde örgütlenmiş bulunan “gason” ağına, halk hikâyecileri ve anlatıcılarına kadar götürmek mümkündür. Ozanlık ve balad olarak bilinen bu sözlü anlatı geleneği, tüm Hint-Avrupa halklarında bulunan bir tradisyondur. Bu ananın, Arilerin bölgeye gelmesiyle başladığı söylenebilir.² Kürtçe Hint-Avrupa dil ailesine mensup bir dil olduğundan, dengbêjliğin bu ortak antik kültürün Kürtlere özgü bir versiyonu olarak ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. İlyada ve Odesa eserinin sahibi Antik dönem anlatıcısı/ozanı Homeros’un eserini sözlü ve melodik şekilde oluşturduğuna dair veriler elde edildiği görülmektedir.³ Yaşar Kemal gibi yazarların “Evdal-i Zeyniki Kürtlerin Homeros’udur” şeklindeki tespitleri, Hint-Avrupa kültüründeki bu ortak sözlü anlatı geleneğine bir vurgudur.⁴

Dengbejlik geleneğine benzer bu anlatı kültürü ve hikaye anlatma geleneği M.Ö.VI. yüzyılda Yunanistan’da Homeros’la başlamıştır. Aynı şekilde Fransa’da “trubadurlar”, ve “truverler”, İngiltere’de “bardlar”, Roma’da “mimstreller”, Almanya’da “bankelsangarlar” Avrupa’daki ozanlık geleneğinin en eski temsilcileri olarak bilinirler.⁶ Bazı tarihi kayıtlarda en eski Kürt müzikologlar ve müzisyenler olarak isimleri zikredilen ve İslam sonrası dönemin Emevi ve Abbasilerin hükümlerine devresine tekabül eden tarihi kesitte yaşadıkları belirtilen Zirya, İbrahim Musuli, İshak gibi şahsiyetler anılmaktadır. Ancak bu isimlerin dengbêjlik tarzı müzik icra edip etmedikleri ile ilgili her hangi bir bilgiye sahip değiliz henüz.⁵

Dengbejlik edebiyatı, ön Asya’da geniş bir coğrafi alanda yerleşik ve Kürtçenin konuşulduğu geniş topluluklar içinde yaygınlık kazanmıştır. Bu coğrafya içinde, bu sözlü edebi geleneği bir sanat inceliği ile icra eden usta anlatıcı ve seslendiricilere kaynaklık ederek öne çıkan bölge ve merkezler vardır. Serhat yöremiz dengbejlik kültürüne kaynaklık eden önemli bölgelerimizden biridir. Bu geleneğin günümüze kadar oldukça canlı ve aktif bir şekilde yaşandığı ve yayıldığı merkezlerden birini oluşturmaktadır.

Kürtçede “Serhed” ve ya “Welatê jor” denilen Bingöl, Muş, Ağrı, Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan gibi Kuzeydoğu şehirlerimizi kapsayan yöredir. Serhad dengbêjliği olarak literatüre geçen ve dengbêjlikte bir ekol olarak ortaya çıkan bu çizginin bilinen en eski temsilcisi efsanevi dengbêj Abdal-i Zeyniki’dir. Erzurum Karaçobanlı Dengbêj Reso, Muşlu Huseyno ve Bulanıklı Dengbêj Zahiro bu ekolün ülke sınırlarını aşan diğer büyük usta şair dengbêjleridir. Şimdiye kadar Serhat dengbêjliği ve dengbêjleri ile ilgili pek bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum çalışmamızı daha da önemli ve gerekli kılmaktadır. Çalışmamızda dengbejlik geleneği hakkında temel bilgiler vererek Serhat dengbêjliğinin özelliklerini ve dengbêjlerini tanıtır değerlendirmeğe çalışacağız.

1. Bir Halk Edebiyatı Dalı Olarak Dengbejlik

Halk edebiyatı, efsane, masal, destan, halk hikâyeleri gibi anlatıya dayanan ürünler, özlü sözler, atasözleri, deyimler, halk şiiri gibi sözlü kültür öğelerini inceleyen edebî bir alandır. Dengbêjlik ise bu alanın epik ve lirik kısımlarına ayrılan melodik halk şiiri bölümünü oluşturur.⁶ Dengbêjlik eserlerini oluşturan söz konusu şiirler uzun ve kafiyelidirler. Fakat standart bir hece ölçüsüne sahip değildirler.

Dengbêjlik eserleri, içeriğine göre “destan”, “lawik/aşk”, “şer/kahramanlık”, “dilok/güzellik”, “lawij/dinî”, “heyranok/sevgi, doğa”, “bêlîte/coşku”, “zêmar/ağıt, mersiye”, “payizok/hasret” şeklinde türlere ayrılmaktadır. Bu edebî türün icracıları eğer diğer dengbêjlerin eserlerini, başka bir deyişle usta eserlerini yetkince ve toplumun beklentisini karşılayacak şekilde icra etmekle yetiniyorsa “dengbêj” dir. Bununla beraber kendisi bizzat şiir oluşturun (jiberxwedexistin) klam yapabiliyor ise - özellikle serhat yöresinde - “şair dengbêj” olarak isimlendirilir. Bu ise dengbêjlik edebiyatında üstün bir dereceyi ifade etmektedir.⁷

Dengbêj her türlü konuyu işleyip ses ve söze dayalı sanatına içerik yapabilir. Toplumu etkileyen olaylar; örneğin aşklar, şenlikler, ayrılıklar, savaşlar, göçler, sürgünler, aşiret çekişme ve rekabetleri, vb. olabildiği gibi tabiat olayları; örneğin baharın gelişi ve güzelliği, yaylalar, sular, ovalar, deprem, sel baskınları, heyelan, çığ düşmesi, suda boğulmalar, vb. de olabilir. Dengbêjlik sanatının icracısı olan dengbej bu gibi değişik konuları seslendirip işlerken her zaman topluma, tabiata ayna tutar. Dengbêj olgu ve olayları eserine yansıtmak suretiyle sözlü tarih kaynağı, geleneğin aktarıcısı ve anlatıcısı rolünü üstlenerek toplumsal bellek ve hafızayı da oluşturur. Dengbêji toplumda saygın hale getiren ve adeta efsanevi bir fenomene dönüştüren nedenlerin başında, sesi ve sözü bir sanat enstrümanı gibi ustaca kullanması ile olayları resmetmesi gelmektedir.

Dengbêjlik eserleri televizyonlarda popüler ve ilgi çekici programların başında gelmektedir. Dengbêjlerin yıllar öncesine ait eski kasetleri/kayıtları sosyal medya ağları olan youtube vs. kanallarda yüz binlerce tıklanma/dinlenme rekorları kırarak takip edilmektedir. Hatta uluslararası üne sahip Reso, Şakiro ve Zahiro gibi efsanevi dengbejlerin eserleri, milyonları aşan takipçi kitlesine ulaşmış durumdadır. Türkiye’nin 2000’li yılların başında askeri vesayete dayalı inkârcı ve tek tipçi eski Türkiye zihniyetinden kurtulması sonucu Kürtçenin kendi üzerindeki yasaklamaları parçalaması ile Dengbêjlik edebiyatı Üniversitelerimizin akademik araştırmalarına ve birçok yüksek lisans - doktora tezine de konu olmaktadır.

Dengbêjlik edebiyatında hatırı sayılır kadın isimlere de rastlamaktayız. Dengbêj Gulê, Dengbêj Meryemxan, Dengbêj Aslika Kadir, Bulanıklı Dengbêj Bedewê bu alanda tarihe geçen isimlerden birkaçıdır.⁸ Kürt dengbêjlik edebiyatında Ermeni dengbêjler de isimlerinden söz ettirmişlerdir. Cumhuriyetten önce Müslüman Kürt toplumu içinde hatırı sayılır bir Ermeni nüfus ta yaşamaktaydı. Bu dönemde Bulanık’ta Kürt köylerine komşu olan birçok Ermeni köyü vardı. Bölgede Müslüman Kürtler çoğunlukta olup otorite oldukları için dominant/başat kültür olarak Kürtçe bölge Ermenilerince de kullanılmaktaydı ve bu nedenle Ermeni dengbêjler de yetişmekteydiler. Dengbêj Gulê, Dengbêj Kirapet-i Haço gibi... Bulanıklı kadın Dengbêj Pero da bu dengbêjlerden biridir.

2. Serhat Bölgesinde Dengbêjliğe Kaynaklık Eden Kürt Kültür ve Edebiyatının Yayılması

Dengbêjlik edebiyatının önemli bir merkezi Kürtçede Serhad/Serhed ve ya “Welatê jor/ Yukarı memleket” denilen Muş, Ağrı, Erzurum, Kars, Bingöl, Iğdır, Bitlis gibi Kürt coğrafyasının Kuzeydoğu şehirlerini kapsayan yöredir. Welatê Jor”, “Serhad” bölgesini ifade eden bir tabir olarak rakımı yüksek ova, dağ ve platolardan oluşan bu yöreye işaret eden ve “Yukarı yurt/ülke” anlamında Kürtçe bir coğrafi terimdir ki Bitlis ilinden Kars’a kadar olan bölgeleri ifade eder. Bir de “Welatê Jêr(Aşağı Yurt)” tabiri vardır ki Bitlis’in aşağısından başlayıp geniş düzlükleri kapsayan ve Binxet (Türkiye ve Suriye sınırını oluşturan tren hattının ötesi) denilen Suriye’nin Kürt bölgelerini de içine alan bölgeler için kullanılır.⁹

Kürtler 7. Yüzyılda İslam’ı kabul etmelerinden sonra Şeddadiler hanedanlığı öncülüde 9. ve 10 yüzyıllardan itibaren Serhat bölgesinin de içinde bulunduğu Ani, Gence, Divin, Berde, Kars gibi şehirleri de içeren Güney Kafkasya coğrafyasına hakim oldular.¹⁰ Daha sonra merkezi Silvan-Diyarbakır olan Mervani Kürtleri öncülüğünde Kürt nüfusu ve kültürü Serhat bölgesinin bütün coğrafyasına yayıldı. Selçuklu Türkleri ve Mervani Kürtlerinin Malazgirt Fethi’ndeki (1071) ittifakları sonrasında yazılı Kürt edebiyatının kaynağını teşkil eden medreselerin bölgede yaygınlaşmasıyla beraber sözlü kültüre dayanan Kürt dengbejlik edebiyatının da alt yapısı oluştu. 9

Sonraki yüzyıllarda bölgede Kürt nüfusunun yayılması ve artması devam etti. Kuzey Doğu Anadolu’nun ova, yaylak, dağ ve platolarını kapsayan ve Serhad bölgesine özellikle Eyyubiler döneminde güneydeki kalabalık Kürt aşiretlerinin yerleşmesi ve yayılması teşvik edilmiştir. “Haseniler/ Hesanan”, “Berjêri/Çukurî”ler yani “aşağı memlekettten gelenler”, “şeyh”ler, “Pinyaşin”ler, “Hani”ler, “Şadi”ler, “Memani”ler vs. denilen bu aşiretler bölgede hüküm süren Kürt otoritelerince yerleştirilmişlerdir. Eyyubiler her bir aşireti bir âlim ve şeyh ailesi önderliğinde organize edip bölgeye yeni köyler kurdurarak boş arazileri ihya ve imara açma ile kendi güvenliğini sağlama siyaseti yürütmüştür. Kurulan bu köylere söz konusu öncü alim, mela ve şeyh ismi verilmiştir. Bu nedenle bölgede onlarca, yüzlerce belde, kasaba ve köyün Kürtçe ismi “Mollatahir”, “Molladerman”, “Mollaxidra”, “Mollabekir”, Mollamustafa”, “Molladavut”, “Mollakent”, “Mollababa”, “Şirvanşeyh”, “Mollakork”, “Şeyhyweliya”, “Şeyhyakup”, “Hamzaşeyh”, Semerşeyh” şeklinde “molla” ve “şeyh” terkiplidir. Neredeyse bölgedeki her bir Hristiyan köyüne yakın bir Müslüman köyü kurulmuştur. Zamanla birçok Müslüman köyüne Hristiyanlar da gelip yerleşmiştir. Dolayısıyla tarihi süreç içinde bölgede artan Kürt nüfusuna paralel olarak ortaya çıkan şehirleşme, ticaret, medreselere dayalı eğitim kurumları ve siyasi istikrar sonucu tezahür eden ümran düzeyi ve toplumsallık bağlamı içinde Kürt dengbêjlik edebiyatı ve dengbêj şahsiyetler de Serhad bölgesinde ortaya çıkmıştır.¹¹

3. Serhad Dengbejlik Ekolü

Serhad dengbêjliği olarak literatüre geçen ve dengbêjlikte bir ekol olarak ortaya çıkan bu çizginin bilinen en eski temsilcisi efsanevi dengbêj Abdal-i Zeyniki’dir. Erzurum Karaçobanlı Dengbêj Reso, Dengbêj Huseynoyê Mûşê ve Bulanıklı Dengbêj Zahiro bu ekolün bölge sınırlarını aşan diğer büyük usta şair dengbêjleridir. Bu nedenle Serhad bölgesi, dengbêjlik ekolünün önemli ve önde gelen saç ayaklarından biridir.

Kürtlerin Müslüman olması ile beraber bölgede artan Kürt nüfusuna paralel olarak ortaya çıkan sosyalleşme bağlamı içinde yazılı Kürt edebiyatının yanı sıra Sözlü Kürt edebiyatının önemli bir alanı olan Dengbêjlik edebiyatı ve dengbêjler boy göstermiştir. Bu nedenle Serhad dengbêjlik ekolünün başlangıcını Ortaçağ boyunca bölgede hüküm sürmüş bulunan Kürt Beylikleri dönemi ve öncesine kadar gerilere götürmek mümkündür. Bununla beraber bu ekolün başlangıç tarihi ile ilgili konuda kesin bir tarih vermek oldukça zordur.¹²

Bölgede oldukça kadim ve güçlü bir tarihsel geçmişe sahip dengbêjlik edebiyatı klasik dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bölgesindeki canlı ve aktif dengbêjlik kültürü modern zamanlar da dahi boy göstererek kendisini kabul ettirebilmiştir. Söz konusu bu kültürel atmosfer, dengbêjlik edebiyatının üretim ve gelişim bağlamını oluşturarak Serhad bölgesini bu edebî geleneğin önemli bir merkezi konumuna getirmiştir.

4. Serhad Dengbejlik Ekolünün Özellikleri

Serhad Dengbêjlik ekolünün belirgin özellikleri olarak öne çıkan balıca öğeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Serhad Dengbêjlik ekolünün ortaya çıkışında ve yayılmasında patronaj sisteminin etkisi görmek mümkündür. Bizler bu özelliği dengbêjlerin piri ve bilinen eski dengbêj şahsiyet olan Evdal-i Zeynikî'de görmekteyiz. Zira kendisi, Serhad bölgesinde hüküm sürmüş bulunan Doğubayazıt Kürt Beyleri sülalesinin son halkasını temsil eden beylerinden biri olan Sürmeli Memed Paşa'nın saray dengbejliğini yapmıştır.
2. Serhad bölgesinde usta eserleri seslendirebilen birçok dengbêj çıktığı gibi şiir yazabilen ve bunu dengbêjlik eseri olarak icra edebilen birçok “şair” dengbêj de çıkmıştır. “Şair Dengbêj” özelliği, Serhad merkezli bir dengbêjlik terimi olarak dengbêjlik edebiyatında yer almaktadır.
3. Serhad dengbêjlerin bir kısmı da “feqî”, “mela” denilen yazılı Kürt edebiyatının kaynağı olan medrese çıkışlıdır, yani “hoca” ve “talebe”dirler. Bu ise dengbêjlik edebiyatında “Mela-Mela” şeklinde iki farklı kimliği birleştiren bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Dengbêj Feqî Süleyman, Dengbêj Mela Halid, Dengbêj Şakiroyê Kopê gibi... Bu ise Serhad dengbêjliğine ayrı bir zenginlik ve kalite katmıştır.
4. Serhad bölgesinde bazı dengbêjler de halk şiirleri tarzında eserler yazıp bunu kaside ve ilahi tarzında icra ederek yazılı kültürden de yararlanmaktadır. “Halka şairi Dengbêj” olarak tanımlayabileceğimiz bu özellik Şakiroyê Kopê gibi bölge dengbêjlerinde görmek mümkündür.
5. Serhad dengbêjlik edebiyatında kadın dengbêjler de adından söz ettirmiştir. Dengbêj Bedewê, Dengbêj Gulê gibi...
6. Serhad bölgesinde aynı zamanda Ermeni dengbêjler de çıkmıştır. Dengbêj Gula File, Dengbêj Kirapetê Xaço gibi. Eski dönemlerden beri Serhad bölgesinde Ermeniler Müslümanlarla komşu olarak yaşamıştır. Kürtçe, bölgede dönemin eğitim kurumları olan medreselerin genel ve yaygın eğitim dili ve ortak toplumsal iletişim aracı olduğundan, diğer topluluklar tarafından doğal şekilde öğrenilmiş ve kullanılmıştır.
7. Serhad bölgesinde dengbêjliğin icrasında enstrüman genellikle kullanılmaz. İstisna olarak bilûr/kaval kullanılan yöreler olmakla beraber bu genel bir özellik olarak değerlendirilemez.

5. Serhad Dengbejlik Ekolünün Önde Gelen Temsilcileri

Geçmişten günümüze Serhad Dengbêjlik ekolünün etkisi ve ünü bölgeyi aşmış birçok temsilcisi bulunmaktadır. Sözlü ve yazılı kaynaklarda hayatı ve eserleri hakkında bilgisine ulaşabildiğimiz Serhad Dengbêjleri:

5.1. Evdalê Zeynikê

Evdal, 1800 yıllarında Ağrı'nın Tutak ilçesinin Cemalverdi köyünde dünyaya gelmiş ve 110 yıl yaşamıştır. Ortaçağ boyunca Serhad bölgesinde hüküm sürmüş bulunan Doğubayazıt Kürt Beyleri sülalesinin son halkasını temsil eden beylerinden biri olan Sürmeli Memed Paşa'nın dengbejliğini yapmıştır. Bu yönüyle dengbejlik edebiyatında patronaj sisteminin ilk örneğini de temsil eden bir dengbêj şairdir. Toplumun gerçeklerini kılamlarına yansıtmayı başarmış ilk dönem dengbejlerindendir. Bir çok konuda kılam üretmiş. Aşk, ölüm, özlem, barış, siyaset, vb. O yüzden toplum onu kendinden biri olarak görmüş ve çok benimsemiş.

Evdal, müthiş bir betimleme gücüne sahipmiş. Toplum Evdal'den çok etkilenmiş. Gördüğü her güzelliği, her olayı kılam haline getirmiş. Onun tarzı çok etkileyici bir tarzdır. Evdal, İyada ve Odessa yazarı antik Yunan şairi Homeros'a benzetilerek, Kürtlerin Homerosu olarak biliniyor. Bu benzetmenin nedeni şudur, Homeros, Akdeniz kıyılarını dolaşarak sanatını icra eder, hünerini gösterir. Homeros aynı zamanda kör bir ozan olarak Yunan edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Evdal ile bir çok ortak yanı var. Evdal da Serhat dediğimiz Ağrı, Kars, Iğdır, Muş, Erzurum, Van, Diyarbakır, Dersim illerini dolaşmış ayrıca Musul, İran ve Rusya'ya da gidip, aşklararası atışmalara katılmış ve hep üstün gelmiş. Evdal, 70 yaşındayken hastalanıp gözlerini kaybeder. Yedi yıl kör olarak hayatını devam eder. Evdal'ın Homeros'a benzetilmesinin nedeni de budur. İkisi de yaşadıkları coğrafyada efsaneleşmişler. Evdal, kör kalınca o sırada kanadı kırık bir turna ona arkadaşlık etmiş. Yedi yıl boyunca onun yanında kalmış. Evdal onun kanatlarını tedavi etmiş. Evdal, onunla yatıp kalkar, ona kılamlar söyler. Turna iyileştiği halde Evdal'ı bırakıp gitmez. Evdal'ın gözleri açıldıktan sonra turna da uçup gider. O yüzden onu tasvir eden mizansen resimlerde onun yanında hep bir turna vardır.

Evdal'ın "Quling", "Xozanê", "Gulê", "Temo Lawo", gibi bir çok dengbejlik eseri mevcuttur. Kendisinden sonra gelen dengbejleri bir çok yönden etkilemiş ve dengbejlerin piri olarak bilinmektedir.¹³

5.2. Gula File

19. yüzyılın sonlarında yaşamış Ermeni asıllı kadın bir dengbêjdir. Evdalê Zeynikê ile çağdaş olup kendisi ile klam atışması denilen "danberhev" ler gerçekleştirmiştir. Bir dönem bölge Beylerinden Sürmeli Memed Paşa'nın köşkünde divan dengbêjliği de yapmıştır.¹⁴

5.3. Dengbêj Resoyê Gopala

Resoyê Gopalan olarak bilinen Dengbêj Reso, Dengbêj Ferzê'nin şagirti (öğrencisi) ve Evdalê Zeynikê geleneğinden gelen ilk dönem dengbejlerdendir. Dengbej Reso Erzurumlu'dur. Reso 1890 yılında Karaçoban ilçesinin Gopalan (Türkçe: Kopal) beldesinde dünyaya gelmiştir. Aile'si Erivan muhacırlarındandır. Redki aşiretinin Kumki kolundan olan Reso, 1902 yılında Iğdır'ın Kerimbeyli köyünde dünyaya gelmiştir.

Dengbêj Reso Kopal, Karaçoban'dan sonra ömrünün önemli bir kısmını Bulanık'ın köylerinde sanatını icra etmekle geçirmiştir. Reso 1951 yılından 1976'ya kadar ailece Bulanık'a taşınır. Sırasıyla Bulanık'ın Xêrgîs, Arincîk, Koğak, Hoşgeldi, Piyong, Karaağıl, Gebolan köylerine yerleşir ve sanatını icra eder.¹⁵ Bir dönem Anadolu'ya gidip Manisa Gölarmara'ya yerleşir. 1980'de tekrar döner ve bu sefer Muş'un merkez köylerinden Pagê'ye yerleşir, 1983'te vefat eder, kabri Pagê köyündedir. Bir çok dengbejlilik eseri olan Reso'nun kamları "Antolojiya Dengbêjan Dengbêj Reso" ismi ile yazılı olarak ta derlenerek kitaplaştırılmıştır.¹⁶

5.4. Dengbêj Nûroyê Meter

Kimlikteki adı Nurettin Çekici olan Nuroyê Meter' in kaç yılında dünyaya geldiği tam bilinmemektedir. Doğumu takriben 20. yüzyılın ilk çeyreğindedir. Nûroyê Meter Evdalê Zeynikê ve Şakiro'nun takipçisi Serhad dengbejlilik ekolü dengbêjlerindendir. Serhad şehirlerinden Ağrı'da doğmuş olan Dengbêj Nûroyê Meter Kürt medrese eğitimi de görmüş molla bir dengbêjdir aynı zamanda. Bu nedenle Mela Nureddin olarak ta bilinir. Bu yönüyle Serhat bölgesinde Molla-Dengbêj şeklinde ikili kimlik sahibi dengbêjlerdendir.

5.5. Dengbêj Ferzende (Ferzê)

Bulanık ve yöresinin bilinen en eski dengbêjidir. 1850li yıllarda Malazgirt'in Kevir köyünde dünyaya gelmiştir. Daha çocukken ailesi Bulanık'ın Gundêxellê /Yazbaşı köyüne yerleşir. Bu köyde meşhur bir dengbêj olur ve bu köy ile tanınır, adeta bütünleşir. Efsanevi Dengbêj Evdal-i Zeynikî'nin öğrencisidir ve kendisinden sonra gelen büyük dengbêjlere bu ekolün aktarılmasında büyük etkisi olmuştur. Özellikle Serhad yöresi dengbêjliğinin iki yıldız ismi olan Dengbêj Reso ve Dengbêj Şakiro'nun yetişmesinde önemli katkısı olmuştur. "Şair Dengbêj" denilen eski dengbêjlilik eserleri ile birlikte bizzat kendisinin üretmiş olduğu eserleri de icra edebilen bir dengbêjdir. 1930'da bölgenin önde gelen aşiretlerinden olan Hasenanların Şewêşî kabilesinin bir düğününde başından aldığı bir kaza kurşunu sonucu ölür.¹⁷

5.6. Dengbêj Feqî Silêman

Dengbêj Feqî Silêman/Süleyman Güzelses 1890 yılında Bulanık'ın Tırçong/Altinoluk köyünde dünyaya geldi. "Mala Çil Qeda" kabilesindendir. Tarihi Kürtçe eğitim kurumları olan Kürt medreselerinde eğitim görmüştür. Medreselerin ilkökul aşamasına tekabül eden dönem öğrencisi anlamındaki "Feqî" lakabıyla bilinir. İlk dönem Bulanık dengbêjlerindendir. Aynı zamanda dini içerikli şiirleri seslendirmek anlamına gelen "qesîdebêj/ kasidehan"lık da yapmıştır. Seferberlik/Birinci Dünya Savaşında Diyarbekir Hazro'ya göç ederler. Muhacirler savaş sonrasında memleketlerine dönerken Hazro Beyleri kendisinin gitmemesi yönünde ricada bulunurlar. Uzun süre Hezro Beyinin divanında dengbêjlik yaptıktan sonra 1932-33 yılında Bulanık'a döner. Tırçong'da bir şevbêrk'te/sıla gecesinde ünlü Dengbêj Reso'nun da olduğu bir grup dengbêjle atışma (avêtina ber hev) yaparlar. Dengbêjler birer birer yenilir ve divanhaneyi terk ederler. Bir tek Reso kalır. En sonunda Reso da yenilir ve "Feqî bu memlekette oldukça ben bir daha dengbêjlik yapmam" diye yemin eder. Bunun üzerine Feqî: "Dengbêj Reso tüm geçimini dengbêjlikle sağlıyor. Çocukları daha küçüktür. Onun mesleğinin devam etmesi için benim gitmem daha iyi olur" der. 1945'te tekrar Hazro'ya taşınır. Artık sadece kaside ve beyt söyler. 1947 yılında vefat etmiştir.¹⁸

*Milazgir ji kula dilê mi ra Milazgir
 Ez ê bi diyarê Zozanê Nazê diketim min ê tîfinga bavê Tewratê
 Siwarê Zemanî di destê Mistefayê layê Cindî da nas kir
 Hefada de yoyoy tu mîrê çîyanî de yoyoyo
 De mîrê min wexta tu rabûyî ji Ezirmê tu bînbaşîyê Hemîdî bû mîro
 De lo mîro wez heya çûme Nazê Naz bi hez e
 Ez ê dêna xwe didimê di me ra derketî birkî siwarê Eshediyan wa tînê bi lez e
 Ez bi Zozanê Nazê diketim Mistefayê layê Cindî heyfa kevn hilanî, digere li heyfa*
 teze¹⁹

5.7. Dengbêj Zahiro

Dengbêjlik geleneğinin şu anda yaşayan en büyük temsilcilerinden biri olan Dengbêj Zahiro (Zahir Koçu) Bulanık'ın Piran/Göztepe köyündendir. 1950 yılında Diyarbakır'ın Silvan(Farqin) ilçesinde dünyaya geldi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yerleşik bulunan 'Bekirî' aşiretindendir. 15 yaşında iken ailesi Diyarbakır'dan Muş'un Bulanık(Kop) ilçesine göç eder. Evdalê Zeynikê ve Reso'dan etkilenmiştir. Bu ekolün bölgede ve Bulanık çevresindeki önde gelen yetkin bir takipçisidir.

İlk defa 20'li yaşlarındayken toplum karşısına geçip 'Heso û Nazê' klamını seslendirir. Usta Dengbêj Ferzê'nin divanında bulunur. Haftalarca söyleyip bitiremeyeceği klam ve stran hazinesine sahip ender dengbêjlerden birisidir. Şair bir Dengbêj olarak kendi orijinal eserleri de vardır. Uluslararası bir üne sahiptir. Yaklaşık 15 yıldır Aydın ilinde yaşamakta ve dengbêjlik sanatını, bölgemizden oraya göç edip yerleşmiş olan bölge insanımız içinde sürdürmektedir.²⁰ Dengbêjlik eseri türlerinden "Dedim-Dedili /Got-Min Got" tarzı - ki "Atışma" olarak ta bilinen türden de eserler vermiştir. Dengbêj Zahir ile dengbêj bir kızın atışması örneği:

Keçikê got lo eman eman dil gune ne
 Lo xalo sibe ye cotek misafir ji gundê mala bavê min derketin nizam ji ku tê
 Mala min bi xulama bejna te kuro gelo rûyê dirêj, pembuyê li ser dev û lêva
 çiqas lê tê

Min got eman eman Bişêriyê
 Weyla mala min bi xulama bejna te ya zirav, qîzê çevê te yê rastê dinêre
 Diyarbakir, çevê te yê çepê mêze dike Sinaniyê
 Heyran wele bejna te mîna qelaxê welatê Serhedê gelo baran lêke hilşê ser
 kaniyê

Lê lê dîlberê belkî Xwedê biqedîne mirazê min û te zeriye
 Lêlê Bişêriyê min go ez navê te nizanîm Ezê gazî te dikim Welle bi navekî şîrîn
 dibêmin fistanê bejna te belek e
 Lê qîzê tu bidî xatirê Xwedê eger tu min nas nakî navê min Zahir e
 Ez şairê welatê Serhedê di daweta mala reîs da min trafîq qeza derbas kiriye
 Du heb diranê min şkestine doxtor ji min ra ramûsan yasax kiriye...²¹

5.8. Dengbêj Şakirê Kopê

1960 yılında Bulanık'ın Şêrwanşeyh/Adivar köyünde dünyaya geldi. Dedeleri "Seferberlik" denilen Birinci Dünya Savaşı yıllarından sonra Rusya'nın Erivan bölgesinden gelip Bulanık Şervanşeyh'e yerleşen Bekirî aşiretinin Belloyî kabilesindendir. Şair Dengbêjlerdendir. Kendi eserlerini de icra etmiştir. Aynı zamanda

Kürt halk şiiri tarzında yazmış olduğu ve ilahi makamında seslendirdiği eserleri de vardır. Bu yönüyle klasik dengbêjlik kabiliyetine halk şairliğini de ilave etmiştir. Ünü ve sesi Bulanık ve bölge sınırlarını aşan bir dengbêj olan Şakirê Kopê şu anda Gölarmara’da ikamet etmekte ve dengbêjlik eserlerini icra etmeye devam etmektedir. Eserlerinden örnekler;

*Orta Kopê û Dêrikê*²²

*Axao sibe ye qalekê çêbuye îro li orta Kopê û Derikê reben ez im lo bi qewax e
Şahidê şihudê bavê Dilşayê li dunyayê gelek hene berdaye firqek eskerê Sarî*

Mosko rakir ji Kopê derxist ji Torax e

*Min dî Gogê ji wê da dihat destê xwe li çoka xwe dixew wax hey wax digo Cindî
mala te şewitiyo derbeke kafir bavê Dilşayê ketiye*

*Rabe sêr bike cinazê bavê Dilşayê dane ser piştê Gêjo girêdane reben ez im
qisqivrax e*

Seîd here rêya dîn e hey maqûlê mala bavê mino rêya dîn e

Bi Xwedê, bi qewlê kitêbê, heger gulla gawir pêra meriva bikeve xalis şehîd e şik

û şubhe ji boynê tunîne...

*Şêx Mihemed Emîn*²³

Were ay delo ayê delalo ay delalo şêxê mino

Ez bi heyran Mûşa şewitî li van kaşa

Lo ay delo ez bi heyran ranebe gul û gulbendê bernede ser qumaşa

De ewraqê te dane destê Hayrî Kozakçioğlî walî paşa

Şêxê ez bi heyran hukumata Turkiyê fena berê berhev dike Kurmanca

Dikuje şêxan û murşida hemû başa

Lo ay delo keko min go nekuji Şêx Mihemed Emîn e

Lo xelqê Deştê Mûşê xwediyê fikrê xerab nîne

Lo ewladê kekê Şêx Ezdin bavê Evdîkerîm qutbê ruyê zemîn e

Lo Şêxê min ez bi heyran ser me da dibare berfa hûr e

Lo ay delo ekser derketiye Diyarbekirê gelek dûr e

Eskerê Mûşê Diyarbekirê giran e li Şikeftîyanê şewitî kirine hesr û çeper û sûr

*e....*²⁴

5.9. Dengbêj Pero

Bulanık ve çevresinin bilinen en eski kadın dengbêjlerinden biri olan Dengbêj Pero 19. yüzyıl dengbêjlerindendir. Têxût/Balotu köyünden olup aslen Ermeni’dir. Osmanlının son dönemlerinde Bulanık ve yöresinde Hamidiye alayları paşası olarak görev yapan Hasenan aşiretinin lideri meşhur Halid Bey’in oğlu Riza-i Halid’in divan dengbêjliğini yapmıştır.²⁵

5.10. Sebriyê Gundê Xellê

Dengbêj Sebri/Sabri Sarıyıldız Bulanık’ın Gundêxellê/Yazbaşı köyünde 1944 yılında dünyaya gelmiştir. Köylüsü ünlü dengbêj Ferzê’nin dengbêjlik geleneğini sürdürmüştür. Dengbêj Şakiro ile bir çok defa klam söylemiştir. Gözleri görmediği için “Sebriyê Kor/âmâ” lakabıyla da anılmıştır. 2001 de vefat etmiştir.²⁶

Bira jina merivan bedew be, sertacê jinan be, qîza malan be

Wî birawo bira demança piştê merivan Astra û Belçîqan be

Bira hespê binê merivan rehwan be

*Bira di qewlê qundê rezîl da meriv deyndarê perê banqê, kafirê di çiya, zalimê Sêrtiyan,
Xosroyê Kela Milazgirê nebe...*²⁷

5.11. Dengbêj Bedewê

Dengbêj Bedewê Bulanîk'ın ilk dönem kadın dengbêjlerindendir. Bulanîk Şeyhveliyya/Okçular köyünden olup Dengbêj bir aileye mensuptur. Eşi Resul dengbêj olduğu gibi çocukları Muhamed ve Sıddık da Bulanîk'ın tanınmış dengbêjlerindirlir.²⁸

5.12. Dengbêj/Kasidebêj Mela Xalidê Koğagî

Mela Xalidê Koğagî/Halit Bozkurt 1959 yılında Bulanîk'ın Koğak/Dokuzpınar köyünde doğdu. Dengbêj Xalidê Koğagî Qasîdebêj ve Seyda/hoca niteliklerine de sahip bir şahsiyettir. Türkçede kasidehan Kürtçede Qesîdexan/bêj dediğimiz klasik yazılı Kürtçe dini metinleri, yani kaside, gazel gibi manzum eserler de yazıp seslendirmektedir.

İlk medrese eğitimini, âlim/âlîme bir kadın olan yengesi, amcasının eşi(amojin) Zinet hanımdan aldı. Tarihi Kürtçe eğitim kurumları olan medreseleri ile ünlü kendi köyündeki diğer ilmi simalardan da eğitim aldıktan sonra bölgenin tanınmış medrese ve hocalarından da ders alarak eğitimini tamamladı. Birçok yerde imam hatip ve medrese hocası/müderresi olarak ilmi hizmetlerde bulunarak talebe yetiştirdi. Muş merkezde görevini sürdürmektedir.²⁹ Dengbêj Mele Xalid tarihi bir ilim ve kültür merkezi olan kendi köyü Koğak'ın2008'de baraj suları altında kalması üzerine mersiye/kaside tarzında yazıp seslendirdiği;

"Ey Felek"

*Çadira derdê xeman e darê dunyayê felek
Bax û bostanê nezanan çerx û dolaba felek
Umrê nazik me heba kir berf û bager da li me
Dagerane em ji waran mêrg û zozanê felek
Ax bihara dil biharê belkî umrê bûne zer
Dihejîne wan kulîlkan bayê payîza felek
Payiz e qaz û quling çûn, belgê daran tev bi zer bûn
Roj li me tarî û şev bûn, ev e dewrana felek
Bendavek çêbû li Koğak, jîn û heyat buye helak
Tarî buye li me ronak, ev e her karê felek
Bes Koxagiyê tengezar, bes tu bike zar û fizar
Ji Rebbê xwe bik îstixfar ew e bo te her efûkar*³⁰

Sonuç:

Kürt halk edebiyatının önemli bir alanı olan dengbêjlik, tüm Serhad yöresinde oldukça canlı ve toplumsal hayatla bütünleşmiş bir kültür ve gelenektir. Sözlü bir anlatı geleneğine dayanan bu tradisyon, toplumsal bellek ve hafızayı oluşturduğu gibi sözlü tarihe ve geleneğin aktarılmasına da kaynaklık etmektedir. Birbirinden uzak coğrafyalarda yaşayan aynı toplumun fertleri arasında dil ve duygu birliğini sağlayan önemli bir dinamiktir aynı zamanda.

Dengbejlilik edebiyatı, ön Asya'da geniş bir coğrafi alanda yerleşik ve Kürtçenin konuşulduğu geniş topluluklar içinde yaygınlık kazanmıştır. Bu coğrafya içinde, bu sözlü edebi geleneği bir sanat inceliği ile icra eden usta anlatıcı ve

seslendiricilere kaynaklık ederek öne çıkan bölge ve merkezler vardır. Serhat yöremiz dengbejlilik kültürüne kaynaklık eden önemli bölgelerimizden biridir. Bu geleneğin günümüze kadar oldukça canlı ve aktif bir şekilde yaşandığı ve yayıldığı merkezlerden birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kendine has bir dengbêjlik ekolüne de ev sahipliği yapmaktadır.

Ülkemizde olduğu gibi sınır komşularımız olan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak ve Suriye'nin Türkiye ile sınırdaş Kürt bölgelerinde ve son 50 yılda Avrupa'da oluşan Kürt diasporası içinde de dengbêjlik eserleri yaygın şekilde dinlenmekte ve izlenmektedir. Bu edebi gelenek sınır ve engel tanımayan küresel iletişim teknolojisi sayesinde güncellenerek dünyanın dört bir tarafına ulaşmayı başarmıştır. Geleneksel icra mekanları olan düğün ve şahî/şenlik alanları, mir ve hükümdarların, bey ve paşaların saray ve divanlarından sonra, şehirlerde açılan mala dengbêjan/dengbej evleri, televizyon ekranları, youtube kanalları ve tüm sosyal medya ağları ile modern dönemlerde de kendini dinlettirmeye devam etmektedir.

Ülkemizde- tek tipçi, inkarcı ve yasakçı eski Türkiye anlayışının yıkılması ile yurttaki tüm dilleri, renkleri, kültürleri, farklılıkları zenginliğimiz olarak gören yeni Türkiye anlayışının hakim olması ile- Kürt dengbejlilik edebiyatı üniversitelerimizin Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde ders olarak okutulduğu gibi akademik alanda doktora ve yüksek lisans tezlerine de konu olmaktadır.

Serhad bölgesinde usta eserleri seslendirebilen birçok dengbêj çıktığı gibi şiir yazabilen ve bunu dengbêjlik eseri olarak icra edebilen birçok "şair" dengbêj de çıkmıştır. Bu dengbêjlerin bir kısmı da "feqî", "mela" denilen yazılı Kürt edebiyatının kaynağı olan medrese çıkışlıdır, yani "hoca" ve "talebe"dirler. Bazı dengbêjler de halk şiirleri tarzında eserler yazıp bunu kaside ve ilahi tarzında icra ederek yazılı kültürden de yararlanmaktadır. Dengbêj Feqî Süleyman, Dengbêj Mela Halid, Dengbêj Şakiroyê Kopê gibi... Bu ise Serhad dengbêjliğine ayrı bir zenginlik ve kalite katmıştır.

Serhad dengbêjliğinde kadın dengbêjler de adından söz ettirmiştir. Dengbêj Bedewê, Dengbêj Gulê gibi... Serhad bölgesinde aynı zamanda Ermeni dengbêjler de çıkmıştır. Eski dönemlerden beri bölgede Ermeniler Müslümanlarla komşu olarak yaşamıştır. Kürtçe, bölgede dönemin eğitim kurumları olan medreselerin genel ve yaygın eğitim dili ve ortak toplumsal iletişim aracı olduğundan, diğer topluluklar tarafından doğal şekilde öğrenilmiş ve kullanılmıştır.

Kaynaklar:

Aykan, Güven, *Muş Sancağı*, DAKA Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara 2017.

Aras, Ahmet. *Evdalê Zeynikê*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2018.

Bidlisî, Şerefexan-i, *Şerefname Kürt Tarihi*, Deng Yayınları, İstanbul 2011

Demir, Ahmet, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi(Doğu Anadolu İlleri)*, Kent Yayınları, İstanbul 2008.

Ekmekçi, Mansur. *Muş Halk Kültürü*, Muş V. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Muş 2014.

Eminoğlu, Gülistan Çoban "Bulanıkta Dengbejlilik Kültürü", *Bulanık/Kop Tarih Coğrafya Kültür İnsan*, Gece Yayınları, Konya 2020.

Eminoğlu, Gülistan Ç., Eminoğlu, Nevzat. "Cihê Dengbêj Evdalê Zeyikê Di Nav Edebiyata Dengbêjiya Kurdî de", *Sempozyuma Navnetewî ya Muqayeseya Ziman û Edebiyatên Kurdî û Farisî*, University of Kurdistan, Senendec(Sine) 09-11 Hezîran, Îran.

Eminoğlu Nevzat, Eminoğlu Gulistan Ç. "Dîyardeya Nesîhetê Di Dengbêjiyê de Wek Mînak: Herêma Mûşê", *Sempozyuma Navnetewî Ya Çand û Tarîxa Mûşê*, U. Mûş Alparslan, Muş 2017.

Güneş Ömer, Şahin İbrahim, *Antolojiya Dengbêjan I, Dengbêj Reso*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2018.

Işık, Ümit. "Kasidebêj Bir Medrese Ozanı, Müderris ve Kasidehan(Qesîdebêj) Örneği: Mela Xalidê Koğagî", (Ed.) Mehmet Salmazzem, *Tarihi ve Kültürel Dokusuyla Koğak*, Çizgi Yayınları, Konya 2019.

Izady, Mehrdad. *Bir El Kitabı Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Kardaş, Canser. *Aşığın Sazı Dengbêjin Sesi*, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara 2017.

Kardaş, Canser. *Dengbêj Şakirê Kopê: Jiyana Berhem û Çîroka Klamên Wî (Koplu Dengbej Şakir: Hayatı Eserleri ve Şarkılarının Hikayesi)*, (Yayınlanmamış Çalışma), Muş 2018.

Kardaş Canser. *Dengbejlik Geleneği ve Aşık Edebiyatı ile Karşılaştırılması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2013

Keleş, Nevzat, *Şeddadiler*, Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Keleş, Nevzat *Şeddadiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

Keskin, Necat. *Folklor û Edebiyata Gelêrî*, Avesta Yayınları, İstanbul 2019.

Kevan Ben, *Endülüs Güneşi Ziryab*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

Mahmut Beğik, *Dengbêj Resoyê Gopala Jiyana û Berhem / Gopalalı Dengbêj Reso Yaşamı ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Mardin 2013.

Mehmet Can Ulaş, Muş Dengbêj Derneği Başkanı, şahsi arşivi.

Mehmet Öncü, *Antolojiya Dengbêjan I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 2007

Mehmet Yıldırım Çakar, "Dengbêjiya Jinê ji Hêla Patronaj, Perwerdehî, Rol û Nêrîna Civakî û Îcrakirina Hunerê ve/ Eğitim, Patronaj, Toplumsal Rol ve Bakış ve Sanatın İcrası Yönünden Kadının Dengbejliği", *Kurdiname, Uluslar arası Kurdiname Akademik Dergisi/ International Journal of Kurdiname*, Sayı:2, Nisan 2020,s.88

Uzun, Mehmet. *Dengbêjlerim*, Weşanên Îthaki, Stenbol 2009.

Uzun, Mehmet. *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê /Abdal'ın Bir Günü*, (Çeviren: Selim Temo), İthaki Yayınları, İstanbul 2010.

Walter, Ong, J. *Sözlü Ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Dipnot:

- ¹ Canser Kardaş, *Dengbejlik Geleneği ve Aşık Edebiyatı ile Karşılaştırılması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2013, s.56.

- ² Mehrdadlady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005, (Nakleden: Kardaş, 2017, s. 107)
- ³ Ong, J. Walter. *Sözlü Ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 50.
- ⁴ Ahmet Aras, *Evdalê Zeynikê*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.
- ⁵ Ben Kevan, *Endülüs Güneşi Ziryab*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 47
- ⁶ Necat Keskin, *Folklor û Edebiyata Gelêrî*, Avesta Yayınları, İstanbul 2019, s. 264.
- ⁷ Canser Kardaş, *Aşığın Sazı Dengbêjin Sesi*, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara 2017, s. 203.
- ⁸ Mehmet Yıldırım Çakar, "Dengbêjiya Jinê ji Hêla Patronaj, Perwerdehî, Rol û Nêrîna Civakî û Îcrakirina Hunerê ve/ Eğitim, Patronaj, Toplumsal Rol ve Bakış ve Sanatın İcrası Yönünden Kadının Dengbejlîği", *Kurdirname, Uluslar arası Kurdirname Akademik Dergisi/ International Journal of Kurdirname*, Sayı:2, Nisan 2020,s.88
- ⁹ Gülistan Çoban Eminoğlu, "Bulanıkta Dengbejlik Kültürü", *Bulanık/Kop Tarih Coğrafya Kültür İnsan*, Gece Yayınları, Konya 2020, s. 340.
- ¹⁰ Nevzat Keleş, *Şeddadiler*, Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 56; Nevzat Keleş, *Şeddadiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 145.
- ¹¹ Nevzat Eminoğlu, "Bulanık'ta Yazılı Edebiyat", *Bulanık/Kop Tarih Coğrafya Kültür İnsan*, Gece Yayınları, Konya 2020.; 8 Güven Aykan, *Muş Sancağı*, DAKA Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara 2017, s. 30; Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi(Doğu Anadolu illeri)*, Kent Yayınları, İstanbul 2008, s. 164
- ¹² Gülistan Çoban Eminoğlu-Nevzat Eminoğlu, "Cihê Dengbêj Evdalê Zeyikê Di Nav Edebiyata Dengbêjiya Kurdî de/ Kürt Dengbêjlik Edebiyatında Abdal-i Zeynikî'nin Yeri", *Sempozyuma Navnetewî ya Muqayeseya Ziman û Edebiyatên Kurdî û Farisî/ Uluslararası Karşılaştırmalı Kürt ve Fars Dil ve Edebiyatları Sempozyumu*,Universty of Kurdistan, Senendec(Sine) 09-11 Haziran 2019, İran
- ¹³ Aras,
- ¹⁴ Çoban Eminoğlu, a.g.m., s.15.
- ¹⁵ Mahmut Beğik, *Dengbêj Resoyê Gopala Jiyan û Berhem / Gopalalı Dengbêj Reso Yaşamı ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Mardin 2013, s.45
- ¹⁶ Ömer Güneş, İbrahim Şahin, *Antolojiya Dengbêjan I Dengbêj Reso*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2018, s. 29
- ¹⁷ Mansur Ekmekçi, *Muş Halk Kültürü*, Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Muş 2014, s.267.
- ¹⁸ Mehmet Öncü,*Antolojiya Dengbêjan II*, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır2007, s.113
- ¹⁹ Öncü, a.g.e.,s.114.
- ²⁰ *Antolojiya Dengbêjan I*, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 2007, s. 432.
- ²¹ 1969'tan Kalma Bir Atışma ve Aşk Hikayesi
<https://www.youtube.com/watch?v=fz7q6nu8XjU> erişim:15.05.2020
- ²² Birinci Dünya Savaşında Bulanık ve Bölgedeki Kürt aşiretlerinin kendi imkânları ile Rus işgaline karşı verdiği mücadeleyi anlatan *Derîk(Malazgirt'in Bulanık'a komşu bir köyü) ve Bulanık Arası* adlı bir eser.

- ²³ 1994'te bölgenin sevilen büyük âlim ve kanaat önderlerinden Muş Şikeftan köyünden Şeyh Muhammed Emin Bingöl'ün bir faili meçhul katliamla öldürülmesi olayını anlatan bir eser.
- ²⁴ Canser Kardaş, *Dengbêj Şakirê Kopê: Jiyana Berhem û Çîroka Klamên Wî (Koplu Dengbej Şakir: Hayatı Eserleri ve Şarkılarının Hikâyesi)*, Yayınlanmamış Çalışma, Muş, 2018.
- ²⁵ Mehmetcan Ulaş, *Muş Dengbêj Derneği Başkanı*, Şahsi arşivi.
- ²⁶ Öncü, *Antolojiya Dengbêjan II*, a.g.e., s. 253.
- ²⁷ Öncü, a.g.e., s. 254.
- ²⁸ Ekmekçi, a.g.e., s. 297.
- ²⁹ Ümit Işık, "Bir Medrese Ozanı Müderris ve Kasidehan (Qesîdebêj) Örneği: Mela Xalidê Koğagi", *Tarihi ve Kültürel Dokusuyla Koğak*, Çizgi Yayınları, İstanbul 2019, s. 197-202.
- ³⁰ Işık, a.g.e., s. 199.

Kurdish Dengbêj Literature and the Dengbêj Tradision of the Serhad Region

Abstract:

Conceptualized by combining the words "deng", that is "sound", and "bej", that is, "word", it is also an art based on sound and words. "Dengbêj" is the name given to the performer of this literary art. The piece that is performed and performed is also called "kîlam". "Kîlam" is derived from the words "word", "the word" and has become the special, nomenclature of dengbêj works. Folk literature is a literary field that examines oral culture elements such as legends, tales, epics, folk tales, products based on narrative, aphorisms, proverbs, idioms, and folk poetry. Dengbêjlik, on the other hand, constitutes the melodic folk poetry section, which is divided into the epic and lyric parts of this field. Dengbêj can handle all kinds of subjects and create content for his art based on sound and words. Events affecting society; for example loves, festivities, separations, wars, migrations, exiles, tribal strife and rivalries, etc. natural events as possible; for example, the arrival and beauty of spring, plateaus, waters, plains, earthquakes, floods, landslides, avalanches, drownings, etc. it can be too. Dengbêj, who is the performer of the art of dengbêj, always holds a mirror to society and nature while voicing and processing such different subjects. By reflecting facts and events in his work, Dengbêj assumes the role of oral history source, transmitter and narrator of tradition, and creates social memory and memory. One of the reasons that makes Dengbêji respectable in the society and turns it into a legendary phenomenon is his skillful use of voice and words as an art instrument, and his painting of events. It has become widespread in large communities located in a wide geographical area and where Kurdish is spoken. In this geography, there are regions and centers that stand out by being the source of master narrators and voice actors who perform this oral literary tradition with an artistic delicacy. Our Serhat region is one of our important

regions that is the source of the dengbej culture. It constitutes one of the centers where this tradition has been lived and spread quite lively and actively until today. It is the region that covers our Northeastern cities such as Bingöl, Muş, Ağrı, Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan, which is called “Serhed” or “Welatê jor” in Kurdish. Legendary dengbêj Abdal-i Zeyniki is the oldest known representative of this line, which entered the literature as the serhad dengbêj and emerged as a school in dengbêj. Dengbêj Reso from Erzurum Karaçoban, Huseyno from Muş and Dengbêj Zahiro from Bulanık are the other great master poet dengbêjs of this school who went beyond the borders of the country. So far, there has not been much study on Serhat's dengbêj and his dengbêjs. This situation makes our study even more important and necessary. In our study, we will try to introduce and evaluate the features and dengbêjs of Serhat dengbêj by giving basic information about the tradition of dengbêj. Dengbêj tradition is an important branch of Kurdish folk literature. Dengbejism has become more common verbally.

Keywords: *Kurdish Literature, Folklore, Dengbêjî, Serhat Region, Serhat School.*